

Jolanta Namysłowska *

ZAGOSPODAROWANIE PRZESTRZENNE A WARUNKI BYTOWE LUDNOŚCI
NA NAJNIŻSZYM SZCZEBLU AGREGACJI - GMINIE

W dotychczasowym dorobku zagospodarowania przestrzennego w Polsce problematyka warunków bytowych zajmowała pośrednie miejsce, pozostawała w tyle za problematyką industrializacji, urbanizacji i wzrostu gospodarczego.

Dotychczas uważano, że przez intensyfikację rozwoju gospodarczego może następować poprawa warunków bytowych. W ciągu ostatnich lat zaszły zasadnicze zmiany, ponieważ zwrócono uwagę na czynniki społeczne jako ważny element rozwoju społeczno-gospodarczego. Odczuwa się jednak brak analiz przestrzennych opartych na miernikach społecznych tak istotnych przy obserwacji, zróżnicowań przestrzennych. Wiedza o zróżnicowaniu przestrzennym jest raczej minimalna. Stopień agregacji przestrzennej wpływa zasadniczo na uwypuklenie lub zatarcie zróżnicowań przestrzennych, również w zależności od wielkości jednostek przestrzennych inne elementy warunków bytowych staną się decydujące.

Podjmuje się próby przedstawienia warunków bytowych ludności w skali województw czy miast. Natomiast zbyt rzadko ilustruje się zróżnicowania przestrzenne na niższym szczeblu agregacji - gminie.

Niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia warunków bytowych ludności na najniższym stopniu agregacji przestrzennej woj. piotrkowskiego. Badanie wszystkich gmin przeprowadzono w jednym 1976 r. Natomiast w latach 1974-1978 przeprowadzono badanie 6 gmin leżących w bezpośrednim sąsiedztwie stolicy województwa.

* Mgr, st. asystent w Zakładzie Ekonomiki Rozwoju Miast Instytutu Polityki Regionalnej UŁ.

Dobór wskaźników uzależniony był od istniejących danych statystycznych oraz specyfiki jednostek administracyjnych. Zebranie materiałów statystycznych dla gmin i wsi jest problemem trudnym i złożonym, z uwagi na wąski zakres informacji. Program poprawy warunków życia ludności wsi oznacza zapewnienie możliwości zaspokojenia codziennych potrzeb mieszkańców, a więc właściwą organizację sieci usług - oświaty i wychowania, kultury, zdrowia, handlu, gastronomii, poczty i telekomunikacji. Dlatego też przy doborze wskaźników do analizy należało zwrócić uwagę na te właśnie elementy warunków bytowych wsi. Po przeprowadzeniu analizy dostępnych danych statystycznych przyjęto następującą grupę wskaźników:

- 1) sprzedaż w uspołecznionym handlu detalicznym w zł na 1 mieszkańca,
- 2) liczba osób na 1 miejsce konsumenckie,
- 3) liczba uczniów szkół podstawowych na 1 nauczyciela pełnozatrudnionego,
- 4) lekarze medycyny na 10 000 osób,
- 5) ośrodki zdrowia na 10 000 osób,
- 6) wypożyczenie w woluminach na 1 czytelnika,
- 7) liczba osób na 1 miejsce w kinach,
- 8) abonenci radiowi na 1000 osób,
- 9) abonenci telewizyjni na 1000 osób.

Jako metodę prezentacji zróżnicowania warunków bytowych ludności na szczeblu gminnym zastosowano metodę analizy czynnikowej. Przeprowadzono ją w oparciu o przyjęty zestaw wskaźników. Kryterium wyboru analizy czynnikowej oparte było na konieczności znalezienia metody pozwalającej na znormalizowanie wybranej grupy wskaźników, mogących w sposób przybliżony odwzorować zachodzące zjawiska ekonomiczne. Nie można było wyselekcjonować grupy wskaźników posiadającej jeden jednorodny przelicznik, np. jednostki pieniężne, i zastosować wskaźniki syntetyczne do określenia badanego zjawiska. Dlatego też wybrana została analiza czynnikowa, umożliwiająca dokonanie pewnej względnej porównywalności w posiadanym zbiorze wskaźników. Na podstawie kilku zmiennych koncepcyjnych można było określić najistotniejsze powiązanie czynników charakteryzujących poziom życia ludności na szczeblu gminnym.

Za podstawę do oceny warunków bytowych ludności wszystkich gmin województwa przyjęto czynnik wiodący F_1 wyjaśniający 47,3%

wariancji wspólnej. Na określenie wiodącego czynnika F_1 mają wpływ następujące zmienne:

- sprzedaż w uspołecznionym handlu detalicznym na 1 mieszkańca w zł o ładunku czynnikowym 0,88311,
- ośrodki zdrowia na 10 000 osób o ładunku czynnikowym 0,76914,
- lekarze medycyny na 10 000 osób o ładunku czynnikowym 0,53851.

Na czynnik F_1 wpływają więc zmienne charakteryzujące dwa działy gospodarki: handel i ochronę zdrowia. Jeżeli porównamy te wyniki z analizą wyposażenia badanego obszaru w usługi, to zobaczymy, że właśnie te urządzenia stanowią dominujący typ usług w gminach i one różnicowały teren pod względem warunków bytowych. Nie przypadkowo obok handlu i gastronomii znalazły się ośrodki z zakresu ochrony zdrowia. Po reorganizacji służby zdrowia w roku 1974 cały obszar województwa podzielony został na rejony podległe odpowiednim ZOZ. Siłą rzeczy ośrodki zdrowia musiały powstać na terenach przynajmniej niektórych gmin. Układ, jaki został ujawniony przez czynnik F_1 , jest więc efektem polityki społecznej i określa w gminach tendencje rozwoju infrastruktury, która do tej pory realizowana była, z braku środków, w kierunku zaspokojenia najbardziej podstawowych elementarnych potrzeb. Czynnik ten może być interpretowany jako skala zachwianych proporcji między występującymi potrzebami a możliwościami ich zaspokojenia. Dalszą analizę warunków bytowych przeprowadzono w 6 gminach przylegających do Piotrkowa Trybunalskiego, na przestrzeni lat 1974-1978. Analiza pojedynczych przykładowych gmin pozwoliła nam na pogłębienie znajomości problemu.

Interpretacja danych w gminach oparta była na jednym wiodącym czynnikiem F_1 wyjaśniającym w zależności od gminy od 47,9 do 85,6% wariancji wspólnej (Wola Krzysztoporska 56,4%, Rozprza 60%, Sulejów 47,9%, Wolbórz 59,7%, Moszczenica 85,6%, Grabica 56,5%).

W 6 gminach elementami wiodącymi są zmienne charakteryzujące poziom handlu i gastronomii. Również silnie skorelowane z czynnikiem F_1 są zmienne charakteryzujące usługi z zakresu kultury i oświaty. Gminy te są w specyficznej sytuacji. Oddziaływanie Piotrkowa Trybunalskiego i możliwość korzystania ze wszystkich usług mogło mieć decydujący wpływ na to, że w gminach tych o warunkach bytowych decydują obok usług handlowych i gastronomicznych usługi z zakresu kultury i oświaty.

T a b e l a 1

Wskaźniki analizy warunków bytowych ludności
na szczeblu gminnym

Wskaźniki	Ładunek czynników
Wola Krzysztoporska	
Sprzedaż w uspołecznionym handlu detalicznym na 1 mieszkańca w zł	0,82740
Liczba osób na 1 miejsce konsumenckie	0,94722
Liczba osób na 1 miejsce w kinach	0,98700
Abonenci telewizyjni na 10 000 osób	0,76954
Rozprza	
Sprzedaż w uspołecznionym handlu detalicznym na 1 mieszkańca w zł	0,80900
Liczba osób na 1 miejsce konsumenckie	0,96044
Liczba osób na 1 miejsce w kinach	0,77665
Sulejów	
Sprzedaż w uspołecznionym handlu detalicznym na 1 mieszkańca w zł	0,79374
Wypożyczenia w woluminach na 1 czytelnika	0,43933
Wolbórz	
Sprzedaż w uspołecznionym handlu detalicznym na 1 mieszkańca w zł	0,82171
Liczba osób na 1 miejsce w kinach	0,99793
Abonenci telewizyjni na 1000 osób	0,76319
Moszczenica	
Sprzedaż w uspołecznionym handlu detalicznym na 1 mieszkańca w zł	0,98861
Liczba uczniów na 1 nauczyciela pełnozatrud- nionego	0,98148
Wypożyczenia w woluminach na 1 czytelnika	0,88861
Liczba osób na 1 miejsce w kinach	0,96012
Abonenci telewizyjni na 1000 osób	0,84071
Grabica	
Liczba osób na 1 miejsce konsumenckie	0,55147
Liczba uczniów na 1 nauczyciela pełnozatrud- nionego	0,64849
Wypożyczenia w woluminach na 1 czytelnika	0,99094

Ź r ó d ł o: Obliczenia własne.

W celu pogłębienia analizy warunków bytowych w badanym obszarze przeprowadzono analizę czynników decydujących o warunkach bytowych na terenie najmniejszych jednostek, jakimi są wsie. Do tego badania została wybrana gmina Moszczenica. Wiodący czynnik F_1 obejmował zmienną charakteryzującą poziom handlu. Sprzedaż w uspołecznionym handlu detalicznym jest jedynym elementem silnie skorelowanym z czynnikiem F_1 i określającym warunki bytowe. Z charakterystyki badanego obszaru wynika, że w najmniejszych jednostkach strukturalnych (wsiach) mamy do czynienia z niezbędną ilością urządzeń z zakresu infrastruktury społecznej. Wynika to z faktu skoncentrowania usług na niektórych obszarach głównie w miastach lub siedzibach gmin. Na terenach wiejskich niektórych obiektów po prostu nie ma. Problem ten jest o tyle istotny, że dotyczy to również urządzeń zaspokajających podstawowe potrzeby które powinny być dostępne dla każdego. Problem ten z całą ostrością wystąpił dopiero przy analizie małych jednostek.

Na najniższym szczeblu agregacji przestrzennej nie wystarcza przeprowadzenie analizy warunków bytowych w oparciu o wskaźniki ilustrujące ilość urządzeń obsługi na danym obszarze w stosunku do liczby mieszkańców; należy uwzględnić element dostępności do tych urządzeń. Najbardziej pozytywna ocena warunków bytowych w oparciu o wybrane wskaźniki nie dowodzi, że sytuacja wszystkich miejscowości w gminie jest prawidłowa i że wszystkie miejscowości mają jednakową możliwość korzystania z urządzeń obsługi. Badanie dostępności usług niezbędnych na szczeblu wsi przeprowadzono w dwóch gminach woj. piotrkowskiego (Woli Krzysztoporskiej i Rozpry). Tendencją jest skupianie większości urządzeń z zakresu infrastruktury w kilku miejscowościach w gminie. Są to miejscowości wiodące, decydujące o rozwoju ekonomicznym regionu. Jest to pozytywne zjawisko, ale należałoby dążyć do tego, aby oprócz skupienia usług w miejscowościach wiodących następowało ono jeszcze w kilku innych miejscowościach w różnych punktach gminy. Umożliwiłoby to korzystanie z tych usług większości ludzi, także z obszarów, w których tych usług jest brak. Prawie we wszystkich miejscowościach w obydwu badanych gminach znajdują się sklepy spożywcze, natomiast niewystępowanie pozostałych niezbędnych urządzeń obsługi (ośrodki zdrowia, biblioteki, szkoły) pogłębia jeszcze bardziej dysproporcje między poszczególnymi rejonami. Jedynie wsie będące siedzibami władz gminy są wyposażone we wszy-

stkie niezbędne usługi z zakresu infrastruktury społecznej. One też odgrywają doniosłą rolę w życiu gospodarczym i społecznym ludności wiejskiej. Jest to słuszne i dalej należy umacniać te ośrodki w zakresie innych urządzeń (takich jak mieszkalnictwo, usługi komunalne), doprowadzając do znacznej urbanizacji wsi. Występowanie jednostkowych, silnych gospodarczo i administracyjnie ośrodków gminnych nie wystarcza już na tym niskim szczeblu agregacji. Zapewnienie odpowiedniego poziomu życia i obsługi ludności wiejskiej w podstawowych zakresach jest niezbędnym elementem rozwoju społeczno-gospodarczego kraju.

Jolanta Namysłowska

SPATIAL ECONOMIC DEVELOPMENT AND LIVING CONDITIONS
OF POPULATION AT THE LOWEST AGGREGATION LEVEL - RURAL COMMUNE

The previous methods of estimating the living conditions of the population based on present cross-section of national statistics allow only to determine the general situation of a given administrative province against the background of the whole country, or in comparison with similar areas. On the other hand, we possess a rather poor knowledge about the scale of these spatial differentiation at the level of an administrative rural commune, being a low level of aggregation. To present the differentiation of the living conditions at this low level of aggregation the author has chosen a method of factor analysis. The performed researches revealed that in the lowest structural units, i.e. in villages we are dealing with a very modest system of facilities within the area of the social infrastructure. This is due to concentration of services in some area, and mainly in towns or centres of rural communes. In rural areas there are simply absent some basic facilities. This matter becomes even more acute if we take account of the fact that this concerns also those facilities which should be satisfying the basic needs.

